

УДК 378(082):159.9

ББК 74.58+88я43

П 68

Рецензенти:

- А.Б.Коваленко** – доктор психологічних наук, професор, кафедра соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- О.Ф.Бондаренко** – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Київського національного лінгвістичного університету
- В.О.Моляко** – академік АПН України, доктор психологічних наук, професор (Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України)
- М.Л.Смұльсон** – доктор психологічних наук, професор (Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України)

Редакційна колегія:

Максименко С.Д., дійсний член АПН України, доктор психологічних наук, професор (відповідальний редактор); **Балл Г.О.**, член-кореспондент АПН України, доктор психологічних наук, професор; **Болтівець С.І.**, доктор психологічних наук, професор; **Боришевський М.Й.**, член-кореспондент АПН України, доктор психологічних наук, професор; **Онуфрієва Л.А.**, кандидат психологічних наук, доцент (відповідальний секретар); **Чепелєва Н.В.**, член-кореспондент АПН України, доктор психологічних наук, професор; **Шинкарьок А.І.**, доктор психологічних наук, професор (заступник відповідального редактора).

*Друкуються за ухвалою вченої ради
Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України
(протокол № 5 від 27 травня 2010 р.),*

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 4 від 6 травня 2010 р.)*

П 68 **Проблеми сучасної психології:** Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 10. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 940 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються найбільш актуальні проблеми сучасної психології, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних дослідників. Здійснено аналіз проблем, умов і труднощів психічного розвитку, вікових та індивідуальних особливостей становлення особистості й психології навчання.

Збірник наукових праць адресований професійним психологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку психологічної науки.

УДК 378(082):159.9

ББК 74.58+88я43

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації серія КВ № 14574-3545Р від 11.11.2008 р.*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України з психології
(Постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 27 травня 2009 року)*

© Автори статей, 2010

© “Аксіома”, видання, 2010

УДК 614.253.5

М.Я.Бабич

Вивчення професійної відповідальності молодшого медичного спеціаліста

Розглянуто методологічні та теоретичні основи дослідження медично-професійної відповідальності, з'ясовано психологічну структуру цієї особистісної якості, внутрішні основи відповідальної поведінки студента. Виділено компоненти, пов'язані з глибинними особистісними утвореннями, у яких студент цілісно виражається як суб'єкт внутрішньої чи зовнішньої дії, поведінки та діяльності. З'ясовано, що розвиток відповідальності відбувається у напрямі гармонізації раціональної, емоційно-мотиваційної та поведінкової її складових.

Ключові слова: відповідальність, самодетермінація, медико-професійна відповідальність, надситуативна активність, самоінтеграція.

Рассмотрены методологические и теоретические основы исследования медико-профессиональной ответственности, выявлена психологическая структура этого личностного качества, внутренние основы ответственного поведения студента. Выделены компоненты, связанные с глубинными личностными свойствами, благодаря которым студент может проявить как субъект внутреннего или внешнего действия, поведения и деятельности. Выяснено, что развитие ответственности осуществляется в направлении гармонизации рациональной, эмоционально-мотивационной и поведенческой ее составляющих.

Ключевые слова: ответственность, самодетерминация, медико-профессиональная ответственность, надситуативная активность, самоинтеграция.

Здоров'я і життя є одними з найважливіших цінностей у системі людських цінностей. Охорона здоров'я є головною складовою соціальної сфери держави. На майбутніх медиків покладена відповідальність за збереження і зміцнення здоров'я кожного громадянина, усього населення.

У зв'язку з реорганізацією галузі охорони здоров'я велика роль відводиться розвитку сімейної медицини, а цю роль будуть виконувати медичні сестри та фельдшери, і перед їхньою підготовкою стоять нові підвищені завдання професійної відповідальності: бути на висоті професійного обов'язку у разі потреби надання реабілітаційної, медико-соціальної, хоспісної, гериатричної допомоги. Сьогодні вимоги до підготовки медичних сестер, фельдшерів і акушерів значно зросли: новий якісний рівень знань, висока кваліфікація, обізнаність у різних галузях медицини, нестандартність мислення, висока

© М.Я.Бабич

3

відповідальність – це те, чого чекають від сучасної сестри милосердя її пацієнти, і те, що хотіли б бачити у своїх помічниках лікарі.

Упродовж всього історичного шляху розвитку цивілізації простежується формування ідеалу гуманного особистісно-центрованого ставлення молодшого медичного спеціаліста до хворого. До різних аспектів цієї проблеми зверталися відомі лікарі та філософи минулого: Авіценна, Асклепід, Гален, Гіппократ, Сушруте. Питання специфіки взаємин молодшого медичного спеціаліста і пацієнта відображено у працях клініцистів С.П.Боткіна, О.А.Грандо, І.Я.Завілянського, О.Я.Іванюшкіна, Л.М.Лежепекової, Р.А.Лурія, Н.О.Магазаника, М.Я.Мудрова, О.М.Орлова, І.Харді, Б.А.Якубова. Специфіку взаємодії молодшого медичного спеціаліста й пацієнта розглядали дослідники в галузі психотерапії та психологічного консультування: З.Фрейд, Дж.Морено, К.Г.Юнг, К.Роджерс, А.Адлер, Е.Фромм, К.Хорні, А.Фрейд та ін.

На актуальності проблеми формування професійної відповідальності майбутнього молодшого спеціаліста наголошують вітчизняні психологи О.Ф.Бондаренко, Ж.П.Вірна, А.Б.Коваленко, С.Д.Максименко, Л.П.Овсянецька, Л.Е.Орбан-Лембрик, Н.І.Пов'якель, В.А.Семиченко, Л.Г.Терлецька, Н.В.Чепелєва.

Розв'язанню важливих питань професійної освіти сприяють теоретичні положення сучасних науковців: (Г.О.Балл, І.Д.Бех, Л.М.Карамушка, В.В.Клименко, С.Д.Максименко, В.П.Москалець, І.Д.Пасічник, Н.А.Побірченко, В.В.Рибалко, М.В.Савчин, Т.М.Титаренко, Ю.М.Шваб, Т.С.Яценко та ін.

У результаті досліджень науковців Н.В.Кузьміної, М.В.Савчина, С.О.Сисоевої, О.П.Федик отримані важливі дані про сутність професійної підготовки студентів у вищих медичних навчальних закладах.

На рівні психологічного аналізу відповідальність – одна з найбільш загальних властивостей особистості, яка об'єднує в собі компоненти афективно-мотиваційної, інтелектуальної та діяльнісно-поведінкової сфер людини як тілесно-душевно-духовної цілісності. На думку К.Муздибаєва, відповідальність – це “результат інтеграції всіх психічних функцій особистості: суб'єктивного сприймання навколишнього світу, оцінки власних життєвих ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку, волі” [8, с.19]. Бути “відповідальним – це, перш за все, визнавати й захищати цінності свого оточення та сприяти реалізації його цілей” [там же].

У багатьох випадках при розгляді проблеми виховання в особистості відповідального ставлення до діяльності акцентується увага тільки на суспільному обов'язку. Типовим у цьому плані є

позиція Л.Е.Коршунової [5], яка, вивчаючи особливості формування такого типу ставлення особистості до праці у виробничому колективі, дійшла висновку, що “відповідальність” передбачає високо свідоме ставлення до трудової та суспільної діяльності, яке розкривається в комплексі переважаючих соціальних установок і мотивів” [Там же, с.155]. Дещо повнішу та конкретнішу психологічну характеристику відповідального ставлення до навчання дає І.П.Нечаєва [10]. На її думку, таке ставлення передбачає усвідомлення суспільного змісту навчання і прагнення та готовність виконувати завдання якомога краще, прояв ініціативи та творчості, наявність адекватних мотивів і способів поведінки в умовах реальних обставин, здійснення самоконтролю за своїми діями та вчинками. Проте автор не включає інші моменти, пов'язані з особистісним смислом навчання, особливостями внутрішньої активності суб'єкта діяльності, без чого таке ставлення реально не існує.

Найчастіше дослідники вивчають фінальні випадки відповідальності, так би мовити, зрілої відповідальності. Якщо розуміти розвиток як адекватний спосіб існування суб'єкта впродовж усього життєвого шляху, про що писали Б.Г.Ананьєв [2], Г.С.Костюк [6; 7], С.Л.Рубінштейн [11; 12], то це неминуче вимагає аналізу відповідальності в її генезі. Тому вивчення тільки фінальних випадків, зрілої відповідальності є обмеженим підходом у вивченні проблеми. Онтологічне розгортання проблеми виводить на перший план вивчення відповідальності в реальних умовах життєдіяльності людини, виявлення її психологічної сутності, аналіз процесу прийняття особистістю обов'язків і мотивації їх виконання [М.Савчин].

Важливим в аналізі є проблема співвідношення субстанційного актуального в мотивації відповідальної поведінки. Аспект “субстанційності” полягає у вивченні стійких психологічних утворень особистості (система цінностей та базові потреби, засвоєні норми та присвоєні особистісні смисли, конкретні мотиви, установки та тенденції до вчинку, когнітивні утворення, “Я-концепція”, “патерни” поведінки тощо), що зумовлюють відповідальну поведінку людини. У зв'язку з цим потребує вивчення внеску в мотивацію кожного з перелічених вище елементів у процес детермінації поведінки. Аспект “актуальності” полягає у з'ясуванні того, наскільки психофізіологічні та особистісні стани і процеси, а також характеристики конкретної соціальної (виробничої) ситуації визначають специфіку відповідальної поведінки індивіда.

Відповідальність – це вияв різнопланової активності особистості. Саме у процесі такого типу поведінки людина вищою мірою виявляє

себе як суб'єкт, яким виступає не її психіка, а сама вона як особа, що має психіку: не ті чи інші властивості та види активності, а сама людина, яка діє, пізнає навколишній світ і себе, спілкується тощо [3; 16]. Цілісність суб'єкта є основою для системності та цілісності всіх його психічних якостей і виявів. В.Зеньківський вважав, що "психічна зв'язаність здійснюється від акту до акту або ж не інакше, як через суб'єкта психічних переживань..." [4; 9]. Суб'єкт, який реалізує психічне як процес, завжди та в усьому репрезентує нерозривний живий зв'язок природного і соціального, неусвідомленого й усвідомленого, мотивації та інтелекту, актуального й потенційного. Цей онтологічний план визначив одну з гносеологічних основ розгляду проблеми відповідальності.

Психологічний зміст поняття "суб'єкт" означає не протиставлення суб'єкта об'єктові (філософський аспект), а вказує на феномен суб'єктності як унікальної властивості людської психіки [13]. Остання виявляється як рефлексивне усвідомлення себе самого, по-перше, як фізіологічного індивіда, який має біологічну спільність з іншими індивідами (соматичне Я); по-друге, як соціальної істоти, подібної до інших людей – членів соціуму (соціальне Я); по-третє, як індивідуальності, що характеризується власним психологічним світом, не тотожним психологічному світові будь-якої іншої людини, а також своєю ідентичністю, самістю (психічне Я); по-четверте, як духовно-трансцендентної індивідуальності (трансцендентне Я).

Наслідком рефлексивного усвідомлення себе виступає внутрішня інтенційність як джерело різних форм суб'єктної активності. У процесі рефлексії ніби відбувається "подвоєння" досвіду людини (Л.С.Виготський). Причому суб'єктну активність не треба плутати з активністю особистості, оскільки остання означає активність як діяльність, а перша означає активність як інтенцію, яка визначає спрямованість відповідної діяльності чи поведінки, зміну мотиваційних, когнітивних чи поведінкових тенденцій і проявляється в зупинках, оглядах, змінах, переоцінках, поворотах тощо.

Психологи [15] відзначають, що критеріями зрілості суб'єкта психологічної активності можуть виступати: механізми цілевизначення, відбору (знаходження) засобів досягнення мети, прийняття рішень, його виконання, оцінювання одержаних результатів, їх закріплення в індивідуальному досвіді тощо. Рис зрілого суб'єкта психічної активності набуває людський індивід, здатний цілеспрямовано забезпечувати структурно-функціональну цілісність своєї психіки та її розвиток в онтогенезі, ефективно використання психічного потенціалу у різних видах діяльності і

проявах активності. Суб'єкт психічної активності – індивід – протистоїть власній психіці як об'єкту, здійснюючи її рефлексію, регуляцію, корекцію, захист тощо [14].

Справжнє виховання є співтворчістю, освоєнням і творенням духовних цінностей в ході соціальної діяльності, взаємодії суб'єктів-вихователів та суб'єктів-вихованців (але не об'єктів). Наслідком цього є засвоєння індивідом загальнолюдських та національних вартостей, смислів індивідуального життя як найбільш загального і тому особливо цінного та ґрунтового фундаменту духовності. На основі останнього кожен вибирає і прокладає свій життєвий шлях, формує більш конкретні та часткові моральні вартості, норми й ідеали. Позиція суб'єкта є функцією можливості довільного вибору, ставлення до іншого, що має таку ж позицію в реалізації моральної дії. Бути суб'єктом – це значить бути творцем своєї матеріальної та духовної історії, ініціювати і здійснювати початково практичну діяльність, спілкування, пізнання, споглядання на інші види специфічно людської творчої та моральної активності.

Дослідники [1] виділяють два основні критерії прийняття відповідальності. По-перше, це погодженість необхідності з бажанням та потреба особистості, тобто виникнення ініціативи як вихід за рамки необхідного. По-друге, це здійснення необхідності своїми силами, самостійно і відповідно до вимог, пред'явлених до самого себе. Показником гармонії між необхідністю та потребами особистості є задоволеність, пов'язана, насамперед, з одержанням результату. Таке буває тоді, коли вона досягається своїми силами, шляхом подолання труднощів. Ця задоволеність також зумовлена співвідношенням між потребами і домаганнями особистості на успіх, з уявленнями про свої можливості щодо одержання позитивного результату, а також з вимогами до власної діяльності за критеріями відповідності-невідповідності зусиль до одержаного результату, його цінності та рівня труднощі.

У плані цілісного аналізу проблеми виділяється ще один її аспект, а саме співвідношення відповідальності та ініціативи. Цей аспект має прикладне значення, бо у суспільному житті ініціатива особи майже однозначно оцінюється як позитивна дія, що не завжди відповідає дійсності. Як пише К.О.Абульханова-Славська, "ініціатива не випереджуюча зовнішні умови або зустрічна щодо них вільна активність суб'єкта. Вона проявляється в певних починаннях, пропозиціях, з якими виступає людина. Ініціатива є вираженням спонукань і бажань, мотивів суб'єкта" [1, с.109]. Відповідальність розглядається "як самостійне, добровільне здійснення необхідності в межах і формах, визначених самим суб'єктом. Вона виступає як

ідеальне мисленнєве моделювання суб'єктом відповідної ситуації, її меж та рівня складності; а потім практичне здійснення" [там же]. Суб'єкт відповідальності сам вводить критерії, за якими обмежує поле своєї активності, сам веде контроль. Він виявляє готовність до самостійного досягнення результату своїми силами при встановленому рівні складності діяльності і часу за будь-яких умов, несподіванок і труднощів тощо. Як було вже обґрунтовано вище, одним з критеріїв повноти прийняття особистістю відповідальності може слугувати погодження необхідності з її бажаннями й потребами, а тому і з ініціативою у здійсненні справи. Це особливо актуально у професійній діяльності молодших медичних спеціалістів.

С.Л.Рубінштейн з цього приводу відзначав, що відповідальність передбачає не лише усвідомлення наслідків уже вчиненого, того, що трапилося, але й відповідальність за все упущене. Це здатність людини детермінувати події в процесі їх здійснення, навіть до радикальної зміни свого життя, долі своїх здібностей і таланту [12]. Відповідальність це не просто вірність формальному обов'язку, догмі, не як дотримання раз і назавжди встановлених правил, а як здатність бачити, виділяти та ставити проблеми, своєчасно їх усвідомлювати і приймати рішення щодо їх усунення. Це також вірність самому собі, довір'я до морального змісту власних почуттів, упевненість у своїй правоті, це відповідальність за себе й за інших.

Відповідальність та ініціатива пов'язані тоді, коли, проявляючи ініціативу, людина уявляє себе суб'єктом відповідальності. Тоді вона протиставляє власну впевненість схваленню чи несхваленню оточуючих. Однак співвідношення між ініціативою та відповідальністю буває суперечливим, коли особистість спрощує задум на стадії його реалізації.

Якщо ж особистість намагається реалізувати тільки свою ініціативу, не беручи на себе відповідальності, то зовнішні вимоги сприймаються як вимушені і неочікувані. Це веде до емоційного дискомфорту, до незадоволеності і в результаті – до втрати нею ініціативи. Якщо ж діяльність здійснюється тільки через відповідальність, обмежену досягненням результату або уникненням неспіху, то має місце відсутність повноти самовтілення, а тому і неповнота задоволеності [там же], а також повноти реалізації обов'язку. Відповідальність не можна пов'язувати тільки з обов'язком, необхідністю. Для неї важливими є почуття впевненості людини у своїх силах, наявність чітких власних критеріїв діяльності і здатність їх відстояти.

Відповідальність особистості невіддільна від її свободи. Свобода і відповідальність фактично передбачають одна одну не тому, що вони

взаємопов'язані, а тому, що свобода може реалізуватися лише через відповідальність, а остання через свободу.

Психологічна сутність медично-професійної відповідальності полягає у безумовному прийнятті та усвідомленні студентом предмета відповідальності, інстанції відповідальності та себе як суб'єкта цього типу професійної поведінки. Виховання медично-професійної відповідальності студентів у медичних навчальних закладах повинно здійснюватися на повній орієнтувальній основі і це ефективно сприяє розвитку майбутнього молодшого медичного спеціаліста системи охорони здоров'я як суб'єкта медично-професійної відповідальності. Керування розвитком медично-професійної відповідальності у студентів набуває ефективності та гуманістичної спрямованості за умов адекватності психолого-педагогічних впливів, що відповідають внутрішній сутності відповідальності даного типу.

Проте, як показує аналіз наукових джерел, на фоні досить активного наукового вивчення різних аспектів відповідальності особистості як такої загалом, а також основних розробок щодо її діагностики та розвитку малодослідженими залишаються проблеми вивчення відповідальності осіб, які виконують свої професійні обов'язки в особливих умовах (зокрема на матеріалі підготовки молодших медичних спеціалістів проблема відповідальності не розглядалась). Тому актуальність та наукова новизна дослідження професійної відповідальності у молодших медичних спеціалістів не викликає сумніву.

Об'єкт дослідження – професійна відповідальність спеціаліста.

Предмет дослідження – професійна відповідальність молодшого медичного спеціаліста, умови її становлення та цілеспрямованого формування.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності професійної відповідальності молодших медичних спеціалістів та виявленні психолого-педагогічних умов цілеспрямованого становлення їх як суб'єктів медичнопрофесійної відповідальності.

Для досягнення поставленої мети та перевірки висунутих гіпотез ставляться такі дослідницькі завдання:

1. Проаналізувати теоретичні та методологічні засади дослідження професійної відповідальності.

2. З'ясувати особливості предмета та інстанції; встановити типи та рівні професійної відповідальності студентів у медично-професійній діяльності.

3. Виявити чинники та умови, що позитивно впливають на становлення професійної відповідальності у студентів навчальних медичних закладів I-II рівнів акредитації.

4. Виявити головні психолого-педагогічні умови, що забезпечують цілеспрямоване формування медично-професійної відповідальності у студентів.

У плані розгляду нашої проблеми можна стверджувати, що свобода людини-медпрацівника у зовнішньому її вираженні є обмеженою, однак у внутрішньому плані (плані суб'єктивних основ медично-професійної відповідальності) вона не є такою. Студент повинен мати внутрішню свободу (бути суб'єктом) в осмисленні предмета своєї відповідальності, своїх можливостей його реалізації та ініціювання відповідної активності.

Отже, відповідальність як інтегральна якість особистості має складну структуру, психологічно вона визначається як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками та не зводиться до зовнішнього обов'язку. Аналіз цієї проблеми дозволив виявити розбіжності у підходах до аналізу відповідальності, а також констатувати, що механізми її функціонування та розвитку у професійній діяльності молодшого медичного працівника не стали спеціальним предметом вивчення і тому актуальним є дане дослідження.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Типология активности личности // Психол. журнал. – 1985. – Т. 6. – № 5. – С. 3-18.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
3. Боришевский М. Й., Максименко С. Д. О саморегуляции поведения подростка в процессе учебной деятельности // Вопр. психологии. – 1977. – № 3. – С. 48-56.
4. Зеньківський В. В. Проблема психічної причинності // Історія філософії України. – К.: Либідь, 1993. – С. 429-434.
5. Коршунова Л. Е. Формирование ответственного отношения личности к труду в производственном коллективе // Роль трудовых коллективов в коммунистическом воспитании трудящихся. Ч. 2. – Л., 1975. – С. 154-165.
6. Костюк Г. С. Загальна характеристика онтогенезу людської психіки // Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л. Н. Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – С. 70-98.
7. Костюк Г. С. Розвиток і виховання // Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л. Н. Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – С. 98-133.
8. Муздыбаев К. Психология ответственности. – Л.: Наука, 1983. – 240 с.

9. Налимов В. В. Спонтанность сознания. – М.: Прометей, 1989. – 287 с.
10. Нечаева Н. П. Формирование ответственного отношения подростков к учению и коллективной учебной деятельности // Личность в системе коллективных отношений. – М., 1980. – С. 172-173.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – М.: АПН РСФСР, 1946. – 704 с.
12. Рубинштейн С. Л. Человек и мир // Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – С. 255-420.
13. Степанский В. И. Свойство субъективности как предпосылка личностной формы общения // Вопр. психологи. – 1977. – № 5. – С. 98-103.
14. Татенко В. О. Суб'єктно-гентичний підхід і проблема детермінації психічного розвитку людини // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доповідей та матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Луцьк. 18-23 червня 1994 р. / За ред. О. В. Киричука та ін. – Київ-Луцьк, 1994. – С. 558-559.
15. Татенко В. О. Проблема розвитку суб'єктивних механізмів психічної активності в онтогенезі // Актуальні проблеми психології: Традиції і сучасність. Міжнародні наукові костюківські читання. Тези конференції 9-11 червня. Т. 1. – К, 1992. – С. 76-77.
16. Чудновский В. Э. Нравственная устойчивость личности: Психологическое исследование. – М.: Педагогика, 1984. – 208 с.

Methodological and theoretical bases of the investigation of professional medical responsibility are examined; the psychological structure of this personal quality and the intrinsic bases of the student's responsible behaviour are ascertained.

The components that are connected with deep personal formation in which a student expresses himself/herself integrally as a subject of internal or external activation, behaviour and activity are distinguished. The fact that the development of responsibility occurs in the harmony between the efficient, emotionally motivated and behavioural components is ascertained.

Key words: responsibility, selfdetermination, professional medical responsibility, oversituational activity, selfintegration.

Отримано: 12.03.2010